

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Doelwit Den Haag? : complotconstructies en systeemhaat in Nederland 2000-2014

Buuren, J. van

Citation

Buuren, J. van. (2016, November 2). *Doelwit Den Haag? : complotconstructies en systeemhaat in Nederland 2000-2014*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/43818>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/43818>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/43818> holds various files of this Leiden University dissertation

Author: Buuren, Jelle van

Title: Doelwit Den Haag? : complotconstructies en systeemhaat in Nederland 2000-2014

Issue Date: 2016-11-02

1. Inleiding

‘De laatste keer dat ik demonstreerde was met miljoenen tegelijk tegen de bom. Die bom kwam er toch. Demonstreren betekend helemaal niets, levert niets op. Wel worden er dan fotos gemaakt, onze paspoorten bekeken door stillen, worden wij gevolgd naar huis, waar wij hond, vrouw en kind weerloos aan de open haard hebben zitten. Ik ga de oorlog mijn huiskamer niet in slepen voor iets on-effectiefs als een demonstratie die toch totaal genegeerd word. Inderdaad, liever anonieme acties. Hardere ook. Veel hardere. Waar ik aan denk kan ik niet eens hier neerschrijven.’¹

Op 30 april 2009 werd Nederland tijdens de viering van Koninginnedag opgeschrikt door een man die met zijn auto de bus probeerde te rammen waarin de koninklijke familie zat. Karst Tate reed dwars door de dranghekken heen en botste uiteindelijk op het monument De Naald, zo’n dertig meter verwijderd van de koninklijke bus. Zeven omstanders lieten het leven, elf anderen raakten gewond. Karst Tate verloor onderweg naar het ziekenhuis het bewustzijn en zou niet veel later overlijden. Agenten ter plaatse die hem nog een paar vragen wisten te stellen, kregen te horen dat hij inderdaad bewust had geprobeerd de bus te rammen en dat prins Willem-Alexander een ‘fascist en een racist’ was (KLPD 2009: 10).

De schok was groot. Niet alleen door de gewonden en doden die vielen in de poging de koninklijke bus te rammen. De schok was ook groot omdat niemand de actie had zien aankomen. Openbaar bestuur, politie en inlichtingen- en veiligheidsdiensten maken bij publieksmanifestaties als Koninginnedag altijd risicoanalyses en winnen informatie in over actiegroepen en individuen die mogelijk iets van plan zijn te ondernemen. Tate kwam in geen enkel register voor en niets wees erop dat hij van plan was iets te gaan doen. Hij was een onbekende voor politie, justitie en de inlichtingen- en veiligheidsdiensten. Even verontrustend voor de autoriteiten was dat het onduidelijk was wat Tate precies bezielde - een onduidelijkheid die tot op de dag van vandaag voortduurt. Onderzoek dat achteraf naar hem werd uitgevoerd, leverde weinig concrete informatie op. Politie en Openbaar Ministerie concludeerden dat het om de daad van een eenling ging en dat het ‘onwaarschijnlijk’ was dat Tate door een ideologie of levensbeschouwing werd gemotiveerd. Tate was maatschappelijk op een zijpad gekomen, leefde een tamelijk geïsoleerd bestaan, scheen weliswaar ‘overal tegen te zijn’ en had in het verleden wel eens blijk gegeven van zijn afkeer van de monarchie, maar was niet politiek geëngageerd. De autoriteiten concludeerden

¹ ‘Bas Koning’ op website *Artikel7*. Indien in dit onderzoek citaten uit webfora worden overgenomen, doen we dat letterlijk dus inclusief eventuele taalfouten

dat het ging om de daad van een ‘getroebleerd persoon, niet geïnspireerd door een ideologie of levensbeschouwing en uitgevoerd zonder noemenswaardige voorbereiding’ (KLPD 2009: 14).

De daad van Tates, hoewel uniek in zijn soort, vond plaats in een maatschappelijk klimaat waarin gezagsdragers al enige jaren het wrange genoeg mochten smaken object te zijn van een aanhoudende stroom van beledigingen en (doods)bedreigingen die vooral op de sociale media welig tierden. Naast directe, op de persoon gerichte beledigingen en bedreigingen, viel in de sociale media een algemener discours te ontwaren waaruit bleek dat politieke gezagsdragers en het systeem dat zij vertegenwoordigden gewantrouwd, verafschuwd en verworpen werden. ‘Eric de Blois’ schreef bijvoorbeeld in november 2010 in een forumdiscussie over het democratische gehalte van Nederland: ‘En dan te bedenken dat de Staat gefinancierd wordt met geld dat geroofd is van de werkende klasse! (...) Wat een smerig stelletje neo-nsb’ers zijn dat! Dat zijn nu verraders van het volk.’²

Conflicten tussen autoriteiten en burgers werden soms hardhandig uitgevochten, waarvan de geblakerde restanten van het gemeentehuis van Waalre een treffende illustratie vormden.³ Minister Ivo Opstelten van Veiligheid en Justitie kwalificeerde de aanslag in Waalre als een ‘aanslag op de democratie’.⁴ Menigeen zag de aanslag echter niet zozeer als bron van zorg, maar als bron van vreugde. Van de driehonderd lezersreacties op de website van *De Telegraaf* getuigden er ruim honderd van begrip voor de daders. ‘Het zal mij niet verbazen, als er binnen niet al te lange tijd een burgeroorlog gaat uitbreken. De mensen zijn meer dan beu om belazert te worden (...) Hopelijk op de derde dinsdag van september de ridderzaal, het liefst met de hele regentenklik erin!!!!,’ luidde een commentaar.⁵ Ook op andere websites kwam de overheid er niet al te best vanaf. ‘Prima, weer een stukje minder overheid,’ viel bijvoorbeeld te beluisteren. ‘Kampers zijn beesten, maar dit is wel een grappige actie van ze,’ reageerde een ander.⁶

2 <http://www.artikel7.nu/?p=41724>

3 In de nacht van 17 op 18 juli 2012 werden twee auto’s het gemeentehuis van Waalre binnengereiden en vervolgens in brand gestoken. Van het gemeentehuis bleef alleen een smeulende puinhoop over. Justitie zocht de daders in kringen van woonwagengebouwen die een hoogoplopend conflict met de gemeente hadden. Tot op heden (zomer 2015) is echter niemand voor de aanslag veroordeeld. Zie onder meer Jeanine Jullen, ‘OM: daders aanslag Waalre bekend, bewijs niet rond te krijgen’, NRC, 31 oktober 2012; Laura Klompenhouwer, ‘Onderzoek aanslag gemeentehuis Waalre beëindigd’, NRC, 29 juni 2015

4 <http://www.volkskrant.nl/archief/raadhuis-totaal-verwoest~a3288518/>

5 <http://www.telegraaf.nl/binnenland/article20913689.ece>

6 <http://www.artikel7.nu/vrijspraak/waalre-burning.html>

Ook als dreigende woorden niet in daden werden omgezet, kon het intimiderende effect groot zijn. Bestuurders gaven aan zich niet meer helemaal vrij te voelen bij het nemen van besluiten. Van de lokale ambtsdragers vond in 2012 achttien procent het moeilijk om beslissingen te nemen wanneer zij daardoor het risico liepen om in aanraking te komen met agressie en geweld. In 2010 lag dat percentage nog op negen procent. In 2012 gaf negen procent van de lokale ambtsdragers aan dat het risico op agressie en geweld daadwerkelijk de eigen beslissingen beïnvloedde - in 2010 was dit nog twee procent (Van den Tillaart e.a. 2012: 39). Diverse politici hebben de afgelopen tien jaar vroegtijdig een punt achter hun carrière gezet vanwege de continue stroom van bedreigingen, zeker als deze bedreigingen zich ook tegen hun gezin richtten (Van Donselaar en Rodrigues 2002: 54-55; zie ook Nijdam, Gersons en Olff 2010). De Nederlandse overheid nam het fenomeen van bedreigingen zo serieus dat men tot tegenmaatregelen besloot. Diverse politici worden al jarenlang zwaar beveiligd, evenals publieksevenementen waar hoogwaardigheidsbekleders hun opwachting maken. Waar ministers vroeger op de fiets door Den Haag peddelden, rijdt nu vaak de gepantserde auto voor en worden bepaalde gezagsdragers continu omringd door persoonsbeveiligers.

De actie van Karst Tate tegen de koninklijke familie in 2009 bracht de problematiek van wat inmiddels in beleidskringen 'solistische dreigers' heette in het brandpunt van de politieke en bestuurlijke belangstelling (NCTB 2010a). De Nederlandse overheid kondigde aan te gaan investeren in onderzoek naar de problematiek van solistische dreigers. Daarvoor werd onder meer samenwerking gezocht met de Britse autoriteiten⁷ die een aanpak hadden ontwikkeld waarin politie- en inlichtingendiensten nauw samenwerkten met de geestelijke gezondheidszorg om 'getroebleerde individuen met een fixatie op personen, de samenleving of de overheid' vroegtijdig te detecteren.⁸ In 2011 werd tot de oprichting van een pilotproject 'Dreigingsmanagement' onder leiding van het Korps Landelijke Politiediensten besloten. De pilot richtte zich op bedreigingen tegen het Koninklijk Huis en de minister-president geuit door 'gemarginaliseerde, getroebleerde en gefixeerde individuen' (Nelen e.a. 2012). Met 'fixatie' werd bedoeld op 'sociaal disfunctioneren gecombineerd met een preoccupatie voor een persoon of een thema, geïnitieerd door een persoonlijk motief voortkomend

7 De Britse autoriteiten richtten in 2006 het Fixated Threat Assessment Centre op waarin politie en geestelijke gezondheidszorg samenwerken om 'verontrustende' boodschappen te analyseren die naar publieke figuren worden gezonden en gezamenlijk te bepalen welke aanpak gevolgd dient te worden om het risico te reduceren.

8 Brief van de ministers van Justitie en Binnenlandse Zaken aan het parlement betreffende onderzoek naar solistische dreigers, 5657710/10/NCTb, 1 juli 2010; Zie ook Kamerstukken (2009-2010).

uit frustratie, verwardheid, een verlangen naar intimiteit, een schreeuw om hulp of behoefte aan aandacht' (NCTB 2010b). Met behulp van risicotaxatie-instrumenten maakte het pilotteam dreigingsinschattingen en deed voorstellen voor een persoonsgerichte aanpak van de bedreigers (Bogaerts e.a. 2013). Deze persoonsgerichte aanpak hield in dat per geval werd bekeken wat de beste aanpak was. De nadruk lag daarbij op het aanbieden van hulp en zorg op maat, met de inzet van strafrechtelijke middelen als stok achter de deur. In januari 2013 stonden zo'n honderd individuen op de lijst van het pilotteam, waarvan een tiental individuen rond de klok in de gaten werd gehouden en in aanmerking kwam voor een intensieve persoonsgerichte aanpak (Nelen e.a. 2013).

In 2011 werd het risico van 'solistische dreigers' bovendien onderdeel van de nationale contraterrorismestrategie 2011-2015 (Ministerie van Veiligheid en Justitie 2011). De overheid signaleerde in het document het risico dat uitging van geradicaliseerde eenlingen die 'andere dan de traditionele politieke of religieuze motieven' hadden. Daarbij verwees de overheid specifiek naar eenlingen die 'zogenaamde systeemhaat'⁹ aan de dag legden of handelden op grond van 'veronderstelde samenzweringstheorieën'. Ook al was de ideologische motivatie in zulke gevallen 'veelal niet helder te duiden', toch waarschuwde de overheid voor de neiging om deze daders voor gek te verklaren of het geheel af te doen als op zichzelf staande incidenten. De doelwitten van deze dreigers hadden immers een 'daadwerkelijke of symbolische functie' als representanten van een 'door de daders veracht maatschappelijk systeem'. De overheid wees daarbij op een 'bredere teneur in de Nederlandse sa-

9 Het begrip systeemhaat kwam overigens in 2009 voor het eerst in de publiciteit. Op 31 oktober 2009 meldde *De Volkskrant* abusievelijk dat in een nog te verschijnen studie naar radicalisering en polarisatie, geschreven in opdracht van het ministerie van Binnenlandse Zaken, de Partij voor de Vrijheid (PVV) van Geert Wilders zou worden omschreven als een extreemrechtse partij die systeemhaat tegen de overheid mobiliseerde. Zowel Wilders als zijn aanhangers reageerden furieus en spraken over 'radicaal-linkse fopwetenschappers', 'potentiële oorlogsmisdadigers' en 'linkse democratiebestrijders die een 'moordend plan' bedacht hadden voor een 'afrekening á la de Weimar-Republiek'. 'Merlot' schreef: 'Toen onze vrolijke regentenklasse in de siksties en seffenties zelf tegen het Systeem aanschopte, heette het "soosjale weerbaarheid" en "emancipatie van de burgers". Nu ze zélf het systeem geworden zijn, is het ineens "systeemhaat".' 'Welkom in de nieuwe Heilstaat van de EUSSR', schreef een ander forumdeelnemer, 'waar alle vrijheden ons zijn ontnomen, de uitwassen van de samenleving gepamperd worden en de hardwerkende Jan met de Pet in alles wordt beknot.' Het incident herinnert er hoe dan ook aan dat, zoals Mair (1996: 93) schreef, 'anti-systemness, like beauty, [here] lies in the eyes of the beholder'. Zie onder meer: <http://hoeiboel.blogspot.nl/2009/11/systeemhaat.html>; <http://hvv.amsterdampost.nl/HVV/www.hetvrijevolk.com/indexfb0e.html?pagina=9581>; <http://www.elsevier.nl/Politiek/nieuws/2009/10/Onderzoek-Wilders-gevaar-voor-democratie-en-staatsveiligheid-ELSEVIER249656W>; <http://www.standejong.nl/2009/10/31/de-dodendans-om-wilders>; http://www.geenstijl.nl/mt/archieven/2009/11/systeemhaat_nu_ook_al_wereldwi.html; <http://www.geennieuws.com/2009/10/hoe-maken-wij-geert-wilders-af/>

menleving om de overheid of politici verantwoordelijk te houden voor elke vorm van tegenslag'. De overheid vreesde dat 'sommige onfortuinlijke eenlingen' deze teneur als rechtvaardiging konden opvatten om 'zelf het heft in handen te nemen'. Dergelijke gewelddaden hadden in de visie van de Nederlandse overheid door hun motivatie, symboliek van gekozen doelwitten en de bijhorende maatschappelijke effecten, 'alle karaktertrekken van een terroristische daad' (Ministerie van Veiligheid en Justitie 2011: 58-60).

Met de introductie van het concept systeemhaat gaf de Nederlandse overheid te kennen dat er in haar optiek nieuwkomers waren verschenen op het toneel van fundamenteel politiek wantrouwen, weerzin en verzet; nieuwkomers die niet zonder meer met dezelfde conceptuele taal en analyses vielen te begrijpen als eerdere golven van soms radicaal wantrouwen, weerzin en verzet tegen de gevestigde orde, afkomstig uit bijvoorbeeld radicaal-linkse, radicaal-rechtse of jihadistische kringen. Hoe het veronderstelde nieuwe fenomeen begrepen moest worden was echter nog een openstaande vraag. Waarom had een deel van de Nederlandse bevolking kennelijk een zodanige afkeer van, of regelrechte haat tegen het politieke systeem en haar gezagsdragers ontwikkeld, dat men daar niet alleen luidruchtig blijk van gaf maar soms ook overging tot (doods)bedreigingen of gewelddadige acties? Waar kwamen de afkeer en woede vandaan? Hoe konden de afkeer en woede geduid worden? Stond de legitimiteit van het Nederlandse politieke systeem ter discussie?

Het zijn vragen waar de Nederlandse overheid het antwoord nog op zoekt, ook al zijn er inmiddels, zoals hierboven beschreven, beleidsmaatregelen getroffen en werken politieteam, in samenwerking met actoren als de geestelijke gezondheidszorg GGZ, aan de detectie en monitoring van risicovol geachte individuen die een combinatie van persoonlijke grieven en geestelijke gezondheidsproblemen vertonen. In de nationale contraterrorismestrategie (2011: 61) kondigde de overheid aan nader wetenschappelijk onderzoek uit te gaan zetten naar - onder meer - de motivatie en belevingswereld van de solistische dreigers van wie de ideologische motivatie onduidelijk is en die door de overheid in de context van systeemhaat en samenzwerings-theorieën geplaatst worden. Onderhavig promotieonderzoek is uitvloeisel van deze kennisagenda.

1.1 Systeemhaat

In dit onderzoek richten we ons op de assumptie van de Nederlandse overheid dat er nieuwkomers zijn verschenen op het toneel van fundamenteel politiek wantrouwen en verzet; nieuwkomers die niet zonder meer met dezelfde conceptuele taal en analyses vallen te begrijpen als eerdere golven van soms radicaal wantrouwen, weerzin en verzet tegen de gevestigde orde, afkomstig uit bijvoorbeeld radicaal-linkse, radicaal-rechtse of jihadistische kringen. Dat er in de samenleving wantrouwen heerst tegen de politiek mag immers geen nieuws heten. Uit onderzoek naar de mate van vertrouwen en wantrouwen in politieke instituties door de jaren heen, blijkt bijvoorbeeld dat zo'n twintig procent van de Nederlandse bevolking nooit al te veel enthousiasme voor de democratie heeft kunnen opbrengen (Bovens en Wille 2010: 30; Van Rossem 2010: 79).¹⁰ Volgens Aerts (2009) is het feitelijk al twee eeuwen homomes tussen volk en politiek en vormen wantrouwen, dedain of onverschilligheid de constanten in de verhouding tussen volk en politiek.

Dat wantrouwen of afkeer kan omslaan in radicaal, al dan niet gewelddadig verzet tegen het politieke systeem, is ook geen nieuw gegeven. De jaren zestig, zeventig en tachtig kenden diverse manifestaties van radicaal verzet tegen de bestaande orde, variërend van politiek geweld door kleine groepen tot grootschalige openbare ordeverstoringen (Buijs 1995; Donselaar 1995; Malkki 2010; Van Buuren en De Graaf 2014). Ook (doods)bedreigingen aan het adres van gezagsdragers zijn geen nieuw fenomeen (Bovenkerk 2005). De vraag is daarmee of huidige manifestaties van woede en weerzin tegen politici, bestuurders en het politieke systeem dat zij representeren anders gemotiveerd zijn dan voorheen, zich anders uiten en in hoeverre risico's voor de nationale veiligheid aanwezig zijn. Dat vraagt om bestudering van de maatschappelijke context waarbinnen de politieke woede zich manifesteert (Demant e.a. 2008: 10; Klandermans 1997; Oudenampsen 2011).

De benaming die de Nederlandse overheid voor het veronderstelde nieuwe protest-fenomeen heeft gereserveerd is systeemhaat: een 'breder in de Nederlandse samen-

10 Voor discussies over zin en onzin van kwantitatieve gegevens waarmee politiek vertrouwen en gehechtheid aan de democratie wordt gemeten en vooral de interpretatie ervan zie onder meer: Barker 2000: 228; Barker 2001: 69; Beetham 1991: 11; Berger en Luckmann 1966: 112; Dekker 2007; Dekker en Den Ridder 2011: 130; Dekker e.a. 2009: 90; Dryzek 1988: 714; Easton 1965: 278; Edelman 1964: 6; Fossen 2011; Hall en Taylor 1996: 6; Houtman 2003a: 51; Krell-Laluhová en Schneider 2004: 12; Lipset 1959; Luckmann 1987: 110; O'Kane 1993: 475; Parkinson 2003: 184; Schneider 2010: 6; Steffek 2009: 314; Tiemeijer 2010: 212; Van der Brug en Van Praag 2007: 447-452; Van Leeuwen 2008; Van de Walle c.s. 2008: 56; Van Wessel 2009.

leving bestaande teneur' om de politiek elke vorm van tegenslag in het persoonlijke leven aan te rekenen. Deze teneur zou 'eenlingen' de rechtvaardiging kunnen bieden om het heft in eigen handen te nemen. Het begrip 'systeemhaat' valt echter niet direct op deze wijze over te nemen in dit onderzoek. De omschrijving die de overheid hanteert (de teneur om elke vorm van tegenslag in het persoonlijke leven aan de politiek toe te rekenen) is te vaag om als uitgangspunt van het onderzoek te nemen. Bovendien valt zo niet vast te stellen of het hier inderdaad om een nieuw fenomeen gaat. Onderzoek naar politieke legitimiteit vraagt bijvoorbeeld naar het vertrouwen dat burgers hebben in het politieke systeem en actoren als de Tweede Kamer, politieke partijen en politici. De vraag of burgers tegenslag in het persoonlijke leven aan de politiek toeschrijven en daarom woedend op de politiek worden, is echter nooit gesteld.¹¹

Bovendien valt uit de omschrijving die de Nederlandse overheid hanteert niet goed op te maken of systeemhaat als eindstadium van een voorafgaand proces van radicalisering moet worden begrepen ('eenlingen die systeemhaat aan de dag leggen') en daarmee feitelijk een uitingsvorm is, of als radicaliserend mechanisme dat eenlingen inspireert tot geweld (de 'brede teneur' in de samenleving die eenlingen de rechtvaardiging biedt het recht in eigen handen te nemen). In dit onderzoek kiezen we ervoor om systeemhaat op te vatten als uitingsvorm en van een eigen conceptualisering te voorzien die daar recht aan doet. Daarbij is op voorhand aangetekend dat we de term systeemhaat als 'sensitiverend concept' hanteren. In tegenstelling tot definitieve concepten, die heel precies een klasse van objecten definiëren en operationaliseren en specifieke procedures hanteren om het concept in de empirie te onderzoeken, bieden sensitiverende concepten vooral suggesties voor de richtingen waarin te kijken (Blumer 1954: 7; Bowen 2006). Sensitiverende concepten kunnen in de loop van een onderzoek dan ook evolueren of, wanneer er op basis van empirisch onderzoek een definitief concept voorgesteld wordt, van het toneel verdwijnen. Systeemhaat conceptualiseren we als *fundamentele weerzin, wantrouwen en woede in woord en/of daad tegen politieke instituties, hun vertegenwoordigers en symbolen, die niet te plaatsen zijn in bestaande politieke of religieuze ideologieën*.

Met de zinsnede 'fundamentele weerzin, wantrouwen en woede' onderstrepen we dat systeemhaat verder gaat dan teleurstelling in politici die immers altijd in de sa-

11 Daarbij nemen we ook de door Rock (2005) geuite waarschuwing voor 'chronocentrism' serieus: de verslaving van wetenschappers aan het allernieuwste concept zonder dat geheel duidelijk is waarom eerdere concepten niet langer bruikbaar zouden zijn, met de onderliggende assumptie dat wat nieuw is per definitie superieur is aan al het voorafgaande.

menleving aanwezig is. Ook moet er méér aan de hand zijn dan (incidentele) onvrede met specifiek beleid of een zittende regering. Dat zijn immers fluctuaties in politieke steun die als een teken van gezonde en noodzakelijke democratische strijd op te vatten zijn (Bovens en Wille 2010: 22; Capoccia 2002: 13; Dekker & Den Ridder 2011: 84; Dogan 2010: 209; Hibbing en Theiss-Morse 2005; Mouffe 2002: 8-9). Easton (1965) maakte daarom onderscheid naar de *bron* en de *drager* van autoriteit: de drager van autoriteit mag sterk betwist worden, maar de essentie van de regels, de symbolen van autoriteit, en de instituties moeten gerespecteerd en onbedreigd blijven (zie ook Lipset 1994: 8). Easton maakte daarom een hiërarchisch onderscheid naar objecten van legitimiteit: de politieke gemeenschap, het politieke regime en de politieke gezagsdragers (of politieke actoren). Hoe hoger men komt in de hiërarchie, hoe belangrijker steun wordt voor het voortbestaan van de democratie en uiteindelijk de politieke gemeenschap (Thomassen 2010: 19). Een laag vertrouwen (dat geldt als indicator van geringe legitimiteit) in politici is daarmee per definitie minder bedreigend voor politieke stabiliteit dan een laag vertrouwen in democratische waarden of in de politieke gemeenschap. Maar Easton onderkende ook dat specifieke onvrede op het laagste niveau uiteindelijk impact op de steun voor de democratie als geheel heeft (zie ook Den Ridder en Dekker 2015). Daarom kijken we in dit proefschrift naar fundamentele weerzin, wantrouwen en woede in woord en/of daad tegen politieke instituties, hun vertegenwoordigers en symbolen.

Systeemhaat drukt in wezen de verwerping van de politieke legitimiteit van het politieke systeem in Nederland uit. Met het concept 'politieke legitimiteit' wordt bedoeld op een kwaliteit die door politieke subjecten aan een systeem wordt toegeschreven waardoor de uitoefening van macht relatief probleemloos verloopt (Easton 1965: 278; Lipset 1994: 8; Nagel 1987: 218; Steffek 2009: 314; Weber 1956: 23). Legitimiteit is ook wel omschreven als de 'lijm die het systeem bij elkaar houdt' en de 'olie die de beleidsimplementatiemachine smeert' (Dekker e.a. 2009: 95). Burgers en maatschappelijke actoren voegen zich min of meer vrijwillig naar de spelregels van het systeem en accepteren uitkomsten, ook als die tegen hun opvattingen of belangen ingaan, omdat ze het politieke systeem als juist en rechtvaardig beschouwen en er daarom loyaal aan zijn. Politieke subjecten worden dus niet in eerste instantie tot loyaliteit gedreven door angst voor sancties of repressies. Legitimiteit wordt daarom als tegenhanger van overheids geweld gezien in de rol van vormgever van politieke stabiliteit (Lipset 1994: 3). Politieke legitimiteit bevordert zo effectieve beleidsuitvoering, specifiek in tijden van schaarste, crisis of conflict. Legitimiteit fungeert in die zin als een 'reservoir van steun' dat in moeilijke tijden door de machthebbers aangespro-

ken kan worden. Legitimiteitserosie betekent in die zin minder politieke stabiliteit en minder probleemloze uitoefening van macht.

Politieke legitimiteit vatten we met andere woorden op als een sociale en symbolische constructie die tot stand komt in een voortdurende dialectiek tussen legitimerende en delegitimerende narratieven, rituelen en praktijken (Beetham 1991: 11; Berger en Luckmann 1966: 112; Easton 1965: 278; Hall en Taylor 1996; Lipset 1959; Parkinson 2003: 184; Schneider 2010: 6; Steffek 2009: 314; Van Leeuwen 2008). Luckmann (1987: 110) benoemde legitimering als het proces waarmee iets dat is, verschijnt als iets dat ook zo behoort te zijn. In navolging van Barker (2001) stellen we daarom dat legitimering en delegitimering een actief, betwist politiek proces is, dat vraagt om de bestudering van actoren, hun taal en hun acties. Delegitimering of verwerping van de legitimiteit van het bestaande politieke systeem wordt in de literatuur doorgaans als bestandsdeel van elke vorm van extremisme opgevat (zie onder meer Demant e.a. 2008: 4-5).

Met de zinsnede 'in woord en daad' geven we aan zowel geïnteresseerd te zijn in het discours van systeemhaat als in mogelijk daaruit voortvloeiend praktisch handelen - daden.

Met de zinsnede 'niet te plaatsen in bestaande politieke en religieuze ideologieën' geven we aan niet te kijken naar bestaande ideologieën: marxistische, maoïstische of trotskistische ideologieën en andere radicaallinkse en anti-imperialistische varianten hierop; nationalistische, antikoloniale of separatistische bewegingen die streden voor democratisering van autoritaire regimens of zich wensten af te scheiden; een breed scala aan rechtsextremistische groeperingen en milities; en religieus-politieke motivaties zoals jihadisme (Sprinzak 1991: 52-53; Rapoport 2004).

1.2 Onderzoeksvraag

De vraag die vervolgens beantwoord moet worden is waardoor systeemhaat als uitingvorm aangedreven wordt - de 'andere dan de traditionele politieke of religieuze motieven' in de woorden van de overheid. Fundamenteel wantrouwen, weerzin en woede tegen de politieke orde komen immers niet zo maar uit de lucht vallen, maar worden gevormd. Zijn er sociale mechanismen - (discursieve) processen en structuren die een relatie tot stand brengen tussen fenomenen (Hedström en Swedberg 1998: 7; Gross 2009: 360) - te destilleren die als het ware ervoor zorgen dat regulier ongenoegen met de politiek zich verdicht tot hermetische en fundamentele weerzin,

wantrouwen en woede tegen politieke instituties, hun vertegenwoordigers en symbolen en die buiten de geëigende kanalen van politieke articulatie en participatie treden? Welke mechanismen produceren of bevorderen systeemhaat? Ook hier is het mogelijk om in eerste instantie aansluiting te zoeken bij één van de assumpties van de overheid zoals verwoord in de nationale contraterrorismestrategie: ‘veronderstelde samenzweringstheorieën’ kunnen ‘onfortuinlijke eenlingen’ inspireren tot geweld tegen het politieke systeem. Waar de overheid ‘systeemhaat’ en ‘veronderstelde samenzweringstheorieën’ echter naast elkaar zet als factoren die beiden tot geweld zouden kunnen leiden, denken wij dat het vruchtbaarder en preciezer is om de assumptie te onderzoeken dat samenzweringstheorieën het sociale mechanisme vormen waarlangs ongenoegen met de politiek zich verdicht tot systeemhaat als uitingsvorm. Bovendien maakt deze aanpak het mogelijk om gebruik te maken van de wetenschappelijke *body of knowledge* over samenzweringstheorieën dat niet alleen de relatie tussen samenzweringstheorieën en delegitimizing van het politieke systeem theoretiseert, maar ook de mogelijke relatie tussen samenzweringstheorieën en geweld - een *body of knowledge* dat logischerwijs nog niet bestaat voor het nieuwe concept systeemhaat. In hoofdstuk twee zullen we deze literatuur bespreken en het analytisch model verantwoorden dat op basis van de literatuur is gecreëerd om het empirisch onderzoek te verrichten.

De centrale onderzoeksvraag luidt daarmee:

‘In hoeverre bevorderen complotconstructies systeemhaat en in hoeverre gaat hier een risico voor de nationale veiligheid vanuit?’

We gebruiken de term ‘complotconstructies’ in plaats van ‘veronderstelde samenzweringstheorieën’ om aan te geven dat we niet gaan onderzoeken of samenzweringstheorieën wel of niet waar zijn. We zijn louter geïnteresseerd in de maatschappelijke werking, functie en betekenis van complotconstructies in relatie tot systeemhaat. Daarom vatten we complotconstructies neutraal op als ‘constructies die een als onrechtvaardig of onverdraaglijk ervaren individuele of maatschappelijke situatie of ontwikkeling verklaren door deze situatie voor te stellen als het doelbewuste resultaat van een groep mensen die in het geheim samenwerkt met kwade bedoelingen’ (Birchall 2006: 34). Op die manier vermijden we tevens de pejoratieve valkuilen die aan het gebruik van begrippen als ‘complot’ of ‘complottheorie’ verknoopt zitten. Barkun (2003) heeft erop gewezen dat de term complottheorie vaak afwijzend wordt gebruikt om overtuigingen af te doen als de hersenspinsels van individuele gekken of marginale groepen (zie ook Bale 2007: 47; Räikkä 2009: 197). Door die interventie

worden overtuigingen of meningen bij voorbaat buiten de politieke en maatschappelijke discussie geplaatst en zo gedelegeitimeerd.

Systeemhaat conceptualiseren we, zoals hierboven aangegeven, als de ‘fundamentele weerzin, wantrouwen en woede in woord en/of daad tegen politieke instituties, hun vertegenwoordigers en symbolen, die niet te plaatsen zijn in bestaande ideologieën.’

Het begrip ‘risico’s voor de nationale veiligheid’ dient ook gepreciseerd te worden. Waaruit bestaan die risico’s? En hoe koppelen we dat aan systeemhaat in woord en/of daad? Waar het gaat om systeemhaat in woord gaat het primair om het discours van systeemhaat dat floreert, dat in zichzelf nog geen veiligheidsprobleem hoeft te zijn, maar daar wel de voedingsbodem voor kan zijn. Waar het gaat om systeemhaat in daad nemen we de categorieën over die in de nationale contraterrorismestrategie 2011-2015 worden aangehaald. Ten eerste wordt gewezen op aanslagen die mensenlevens kunnen kosten of grote materiële schade veroorzaken. Daarnaast is de notie te vinden dat maatschappelijke ontwrichting, bijvoorbeeld door de angst voor aanslagen of de toename van grootschalige onlusten, een bedreiging voor de nationale veiligheid kan vormen. Voorts wordt gewezen op de schade die bedreigingen toe kunnen brengen aan het democratisch proces en de democratische rechtsorde. Een tweede categorie van ‘daden’ die een bedreiging voor de nationale veiligheid kan vormen is door de AIVD omschreven als ‘anti-integratief radicalisme’: personen of groeperingen die zich afzijdig houden van de maatschappij, soms gepaard gaand met het verketteren van andere groeperingen of het streven naar een parallelle samenleving (AIVD 2004a: 18).¹²

Deze risico’s zijn uiteraard lastig te kwantificeren, laat staan dat er een magisch punt is vast te stellen waarop risico’s groter zijn dan nog door samenleving en overheid gedragen kunnen worden en de democratische rechtsorde serieus in gevaar is; dit wordt immers mede bepaald door de reacties en weerbaarheid van individuele gezagsdragers, overheid en samenleving.¹³ Daarom onderzoeken we hier alleen of risico’s voor

¹² Terugtrekking uit het systeem is in die zin vergelijkbaar met wat Hirschman (1970) ‘exit’ heeft genoemd en wat Simmons (1999) ‘interne migratie’ uit een politiek systeem heeft genoemd.

¹³ Zowel Barker (2001: 69) als Dogan (2010) hebben erop gewezen dat de romantische notie dat ‘het volk’ de bijl zet aan de legitimiteit van machthebbers in werkelijkheid bijna nooit terug te vinden is. Legitimitetscrises ontstaan doorgaans wanneer maatschappelijke groeperingen, die relatief klein in aantal kunnen zijn, zich roeren en een gevoelige snaar onder de bevolking weten te treffen. Pas als ook binnen de maatschappelijke elites diepgravende twisten ontstaan en een deel van de elite zich van het systeem afkeert of zich schaart aan de zijde van oppositionele bewegingen staat een ‘breakdown of legitimacy’ serieus op de agenda.

de nationale veiligheid voorkomen. Of er sprake is van een risico voor de nationale veiligheid leiden we af van de manifestaties van systeemhaat die we aantreffen. Systeemhaat in woord wordt in kaart gebracht door het discours van systeemhaat te analyseren (zie hoofdstuk twee voor het gebruikte analytische model) en te bezien in hoeverre hierin ook aansporingen te vinden zijn om de daad bij het woord te voegen. Bij systeemhaat in daad onderscheiden we actieve en passieve manifestaties van systeemhaat. Actieve manifestaties van systeemhaat vatten we op als daden die het democratische systeem verstoren, ondermijnen of aantasten. Concreet gaat het dan om (1) gewelddadige aanslagen (2) grootschalige onlusten en (3) (doods)bedreigingen. Passieve manifestaties van systeemhaat verwijzen naar afwijzing van het politieke systeem en terugtrekking uit het systeem - de anti-integratieve dimensie.

1.3 Afbakening van het onderzoeksveld

Om het onderzoek praktisch handen en voeten te geven moet een empirisch veld vastgesteld en afgebakend worden waarin het zinvol en mogelijk is onderzoek te verrichten naar de veronderstelde invloed van complotconstructies op systeemhaat. Op zich zou beredeneerd kunnen worden dat het onderzoek zich specifiek zou moeten richten op wat volgens de Nederlandse overheid de meest gevaarlijke manifestatie van de nieuwe dreiging is: de gewelddadige eenling. Maar er zijn pragmatische, theoretische en methodologische argumenten om eenlingen niet tot hoofdobject van dit onderzoek te maken. Op pragmatisch niveau geldt dat er al wetenschappelijk onderzoek is verricht naar eenlingen die door de politie zijn gearresteerd omdat ze politici bedreigden. Sinds 2004 houdt een speciaal politieteam (Team bedreigde politici - TBP) zich bezig met de opsporing en vervolging van individuen die gezagsdragers bedreigen. Sinds haar oprichting heeft het team jaarlijks zo'n tweehonderd zaken in behandeling genomen en een groot aantal dreigers opgespoord. Uit wetenschappelijk onderzoek naar deze zaken bleek dat de bedreigers een gemêleerd gezelschap vormden, variërend van soms zeer jonge pubers tot oudere individuen met ernstige geestelijke gezondheidsproblemen. Daarnaast bleek dat geen van de dreigers plannen had om de dreigende woorden ook in daden om te zetten (NCTb 2010a). Het valt te betwijfelen of het opnieuw bestuderen van deze dossiers nieuwe kennis genereert. Bovendien gaat het hier om daders waartegen aangifte is gedaan en die zijn opgespoord; aangezien politici en bestuurders verschillend omgaan met het doen van aangifte, kan bestudering van deze groep daders een vertekend beeld opleveren (NCTb 2010a: 10).

Theoretisch en epistemologisch geldt het bezwaar dat het toeschrijven van een gewelddaad aan een eenling niet slechts een feitelijke constatering is, maar ook een perceptie of constructie kan behelzen, al dan niet ingegeven door politieke of maatschappelijke overwegingen van opportuniteit (Jackson en Gable 2011). Bovendien wordt in de wetenschappelijke literatuur in toenemende mate betwijfeld of eenlingen inderdaad geheel en al individueel opereren. Ook al worden eenlingen niet aangestuurd door groeperingen of netwerken, dat wil niet zeggen dat deze eenlingen geen onderdeel uitmaken van een gemeenschap van gelijkgestemden. Onderzoek naar *lone actor* terroristen¹⁴ wijst bijvoorbeeld uit dat, vergeleken met andere terroristen, een iets hogere mate van psychologische stoornis aanwezig is en dat het vaak om sociaal geïsoleerde individuen gaat (Spaaij 2010: 867). Bovendien is er vaak een 'breuk' in de persoonlijke biografie te ontwaren: een ingrijpende persoonlijke gebeurtenis die als een *trigger* werkt (Fein & Vossekuil 1999: 327; Springer 2009: 79-81). Toch benadrukken de onderzoekers dat, ook als psychologische stoornissen en ingrijpende persoonlijke gebeurtenissen een rol spelen, geradicaliseerde eenlingen begrepen moeten worden in het samenspel van individuele, sociale en externe factoren. Volgens Spaaij (2010: 867) gaat het om een sociaal proces dat wezenlijk individueel van aard is maar beïnvloed wordt door specifieke contextfactoren en persoonlijke karaktertrekken. De precieze mix van oorzakelijke factoren is divers en uniek voor elk individu. Politieke en (sub)culturele omstandigheden worden ingeweven in de sociale en psychologische dynamiek waarin het individu verwickeld is.

Bovendien blijkt dat ook de motieven van *lone actors* - voor zover te achterhalen - een mix vertonen van maatschappelijke en idiosyncratische denkbeelden die neerslaan in gepersonaliseerde ideologieën die, hoe uitzonderlijk soms ook, nog steeds wel degelijk een maatschappelijke context en component bevatten (Nesser 2012: 70; COT 2007: 20; Castells 1998; Quillen 2002: 288; Victoroff 2005: 33; Wieviorka 2003: 16; Durodié 2007: 434; De Koning 2011; James c.s. 2007; Meloy c.s. 2011; Mullen 2007; Juergensmeyer 2000: 122-126; Van den Brink 2004: 76; Dekker en Den Ridder 2011: 130; Koenis 2012; Goldberg 2003: 17; Kruglanski e.a. 2009; Fein en Vossekuil 1999; Calhoun en Weston 2003; Rosanvallon 2008: 170; Docters van Leeuwen 2009: 43; Spaaij 2012). Ook de eenling moet dus bestudeerd worden in relatie tot zijn of haar omgeving om tot een goed begrip te komen (Gill, Horgan & Deckert 2014). Dat betekent dat in dit onderzoek de eenling als onderzoeksobject wel relevant is, maar niet methodologisch individualistisch wordt onderzocht; het gaat om de wisselwer-

14 In de literatuur wordt de benaming *Lone Actors* doorgaans gereserveerd voor individuen die een duidelijke politieke of religieuze motivatie kennen. Zie bijvoorbeeld Bakker en De Graaf 2010.

king tussen eenling en omgeving en de discoursen die binnen gemeenschappen circuleren en eenlingen (kunnen) beïnvloeden.

Daarnaast zou onderzoek naar (geradicaliseerde) eenlingen die op, of over de grenzen van wat wettelijk is toegestaan opereren, de aandacht te veel richten op wat Sprinzak (1991) 'het meest dramatische stadium' noemde van een eerder ingezet politiek proces van delegitimering dat breder in de samenleving speelt. Wie dit 'meest dramatische stadium' wil begrijpen, zal eerst - of bovenal - de onderliggende delegitimeringsprocessen moeten analyseren en duiden - delegitimeringsprocessen die bovendien een breed scala aan 'verzet' of 'oppositie' kunnen genereren. Voor een goed begrip van het 'volledige verhaal' van de risicovolle eenlingen moet daarom niet slechts gekeken worden naar bedreiging en geweld als de climax van een radicaliseringsproces, maar naar het onderliggende delegitimeringsproces in zijn geheel (Sprinzak 1991: 51-52). De veronderstelde relatie tussen complotconstructies en systeemhaat verwijst naar zo'n onderliggend delegitimeringsproces en vraagt in die zin dus ook om bestudering ervan als maatschappelijk fenomeen.

Methodologisch gelden twee bezwaren. Het eerste bezwaar is dat bestudering van eenlingen zou vragen om de bestudering van mechanismen op individueel niveau. Wij willen echter kijken naar het maatschappelijke mechanisme van complotconstructies die systeemhaat opwekken of bevorderen en de invloed die daarvan uitgaat op de politieke verhoudingen. Het onderzoek is daarmee disciplinair binnen het veld van de politieke sociologie gesitueerd. Daarmee samenhangend is het tweede methodologische bezwaar dat als het onderzoek simpelweg 'eenlingen' tot object heeft die schelden op de politiek of dreigende taal uitslaan, een schier onbegrensde heterogeniteit van anonieme eenlingen verschijnt waarvan de bestudering niet vruchtbaar of niet mogelijk is. In plaats van de blik te richten op de heterogene verzameling van eenlingen die schelden en dreigen is het daarom zinvoller nadrukkelijk te kijken naar gemeenschappen waarin complotconstructies floreren en die potentiële bronnen kunnen zijn voor de articulatie en productie van systeemhaat en waartoe eenlingen zich verhouden of waarvan zij zich onderdeel voelen. Dat biedt een beter perspectief op het verwerven van inzicht in de dynamiek tussen gemeenschappen en eenlingen, en meer inzicht in waarom en hoe systeemhaat wordt geproduceerd en wat de effecten ervan zijn.

We nemen als eenheid van analyse daarom gemeenschappen waarbinnen complotconstructies floreren. Daarbij kijken we naar *digitale* gemeenschappen waarin complotconstructies floreren. In de literatuur is geopperd dat de reikwijdte, aantrek-

kingskracht en doorwerking van complotconstructies groter wordt onder invloed van nieuwe informatie- en communicatietechnologieën (De Graaf en Zwierlein 2013: 57-58). Het effect van de recente opkomst van de nieuwe sociale media op complotconstructies is daarom relevant om te onderzoeken. Bovendien biedt dit ook de mogelijkheid om veranderingen in de verhouding tussen individu en gemeenschap te onderzoeken. De opkomst van nieuwe informatie- en communicatietechnologieën speelt een belangrijke mediërende rol in het faciliteren van nieuwe verhoudingen tussen individuen en hun omgeving (Van Buuren 2012). In de literatuur is opgeworpen dat nieuwe sociale media functioneren als een soort surrogaatgemeenschap waarbinnen individuen opereren, geïnspireerd worden en kunnen radicaliseren (Bartlett en Miller 2012: 3; COT 2007). De nieuwe sociale media zouden zo paradoxaal een 'community of loners' (Pantucci 2011: 6) hebben gebaard, of aan de wieg staan van 'breedbandterrorisme' (Feldman 2011; zie ook Jackson en Gable 2011). Virtuele groepsdynamieken beïnvloeden tot op bepaalde hoogte individuen die autonoom opereren - en vice versa (Spaaij 2010: 866). Zeker voor de nieuwe generaties geldt dat de 'melange van virtuele en reële politieke activiteiten' de dominante wijze is waarop individuen zich verhouden tot het maatschappelijke veld (Bartlett, Birdwell en Litter 2011: 15; 30).

Er is echter nog een reden waarom het relevant is te kijken naar digitale gemeenschappen. Ook als de veronderstelling in de literatuur klopt dat nieuwe informatie- en communicatietechnologieën een impuls geven aan de verspreiding van complotconstructies, is daarmee nog niet gezegd dat dit ook leidt tot praktisch handelen. In de literatuur is volop discussie gaande over het politiserende en mobiliserende effect van nieuwe sociale media. Grofweg twee benaderingen staan tegenover elkaar. In de eerste benadering wordt het mobiliserende potentieel van digitale gemeenschappen benadrukt: digitaal protest zal leiden tot meer protest op straat, omdat de sociale media in staat zijn individuen te bereiken en te mobiliseren die niet verbonden (willen) zijn aan activistische organisaties en voorheen daardoor minder makkelijk te bereiken waren (zie bijvoorbeeld Mercea 2011: 154-155). Digitale gemeenschappen zouden bovendien bij uitstek geschikt zijn tot mobilisatie omdat ze aansluiten op de maatschappelijke tendens om politieke kwesties te verknopen met meer vrijblijvende individuele lifestyle-keuzes en gepersonaliseerde politiek. Politiek wordt dan bovenal ervaren als een uitdrukking van persoonlijke hoop, levensstijl en grieven (Bennett en Segerberg 2012: 743).

In de tweede benadering worden deze digitale gepersonaliseerde vormen van poli-

tiel juist als zwakte gezien. Doordat de sociale media het element van persoonlijk contact en vertrouwen missen, dat essentieel wordt geacht om individuen te bewegen de straat op te gaan, zouden deze vormen van 'connective action' te vrijblijvend en te diffuus zijn om een sterke politieke beweging te organiseren: de sociale media *zijn* de actie. De vrijblijvendheid van gepersonaliseerde lifestyle-politiek wordt in deze visie juist opgevat als de achilleshiel van 'digital paths of political individualization' omdat het mist aan een duidelijke politieke organisatie, richting en boodschap die zich op straat vertaalt (Bennet en Segerberg 2009; Bennet en Sergberg 2012). Digitale gemeenschappen functioneren als een rizoom¹⁵: een autonoom voortwoekend, 'self-mediated' proces (Castells 2012: 116) waarin het onderscheid tussen 'leiders' en 'volgelingen', en 'producenten' en 'consumenten' grotendeels vervaagt; een verbondenheid zonder samenhang. Castells (2012: 6) noemde dit *mass self-communication*: boodschappen en ideeën verspreiden zich digitaal op een wijze waarop de originele producenten weinig tot geen controle hebben (zie ook Bratich 2014: 5; Taffel 2013; Tinnell 2011: 51; Goddard 2011: 11; Man Kong Lum 2000: 1-2). Digitale gemeenschappen vertegenwoordigen in die zin niet een klassieke organisatie; Ze hebben geen zichtbaar centrum, leiderschap of vaste vorm en zijn in die zin per definitie instabiel. In een digitale gemeenschap is het vergeefs zoeken naar lidmaatschapskaarten, statuten, ledenvergaderingen, procedures en protocollen, bestuur, redactie of commissies.

1.4 Exploratief onderzoek

Een laatste afbakening van het onderzoek ligt in de keuze voor exploratief kwalitatief onderzoek in de vorm van case studies. In Nederland is kwantitatief onderzoek naar de prevalentie van complotdenken sporadisch verricht. André Krouwel en Jan-Willem van Prooijen (beiden verbonden aan de VU) onderzochten in 2013 het geloof in een aantal complotconstructies.¹⁶ Hieronder geven we de resultaten weer.

15 Gilles Deleuze en Félix Guattari worden beschouwd als de grondleggers van het 'rizomatisch' denken en analyseren in de filosofie. Zie Deleuze en Guattari (1976; 1980)

16 <http://www.trouw.nl/tr/nl/4500/Politiek/article/detail/3445352/2013/05/22/Complotdenkers-per-partij.dhtml>

Stelling	Percentage instemmend
De politiek was geïnfiltriseerd door oliemaatschappijen bij het maken van de beslissing over de oorlog in Irak	35%
Politici hebben vaak banden met criminelen	24%
De moord op Pim Fortuyn was een samenzwering vanuit de gevestigde politiek	17%
De financiële crisis is bewust veroorzaakt door bankiers om daar zelf van te profiteren	35%
De mannen in witte pakken bij de Bijlmerramp waren daar om bewijsmateriaal te verduisteren	19%
Politici worden regelmatig omgekocht door grote bedrijven en belangengroepen	41%
Het Britse Koningshuis of de Secret Service zat achter het auto-ongeluk waarbij prinses Diana omkwam	22%
De opwarming van de aarde wordt bewust overdreven door klimaatonderzoekers	36%
Overal ter wereld landen met regelmaat UFO's. De overheden doen er alles aan om dit tegen te spreken.	12%

In 2015 onderzocht Jan-Willem van Prooijen met behulp van het on-line panel van het wetenschapsblad *Quest* (3.800 deelnemers) opnieuw het geloof in complotconstructies.¹⁷ De resultaten geven we hieronder weer.

Stelling	Percentage instemmend
De farmaceutische industrie kan allang geneesmiddelen tegen ernstige ziekten ontwikkelen, maar heeft er meer belang bij om die ziekten in stand te houden zodat er meer pillen worden verkocht	38,2%
De overheid en de media maken met elkaar afspraken over welk nieuws naar buiten wordt gebracht en op welke manier	38%
Er is allang een gratis energiebron maar de olie-industrie probeert dit geheim te houden	34,7%
Er is een geheime wereldregering die achter de schermen aan de touwtjes trekt en de belangrijkste besluiten neemt	20,3%
Er is een geheime organisatie, de Illuminati, die wereldheerschappij nastreeft	20%

¹⁷ <http://www.quest.nl/artikel/ruim-40-procent-geloof-de-overheid-volgt-stiekem-alles-wat-we-op-internet-doen>

Stelling	Percentage instemmend
De Amerikaanse regering zat achter de aanslagen van 11 september 2001, of had er in elk geval concrete voorkennis van	19,5%
Alles wat we op internet doen, wordt nauwgezet gevolgd door een geheime overheidsorganisatie	41,7%

Het nadeel van deze vorm van kwantitatief onderzoek naar de prevalentie van complotconstructies is dat het onvoldoende rijke informatie oplevert voor het doel van dit proefschrift, omdat het geen inzicht biedt in de achterliggende delegitimerende mechanismen die de aantrekkingskracht van complotconstructies kunnen verklaren, wanneer en hoe dit zich verdicht tot systeemhaat en in hoeverre dat niet alleen het denken, maar ook het handelen beïnvloedt. Kwalitatief onderzoek maakt het daarentegen wel mogelijk om de delegitimerende narratieven, rituelen en praktijken van complotconstructies te onderzoeken. In navolging van Barker (2001) stellen we dat legitimering en delegitimering een actief, betwist politiek proces vormen, dat vraagt om de bestudering van actoren, hun taal en hun acties. Analooq betekent dat ook dat het bestuderen van complotconstructies in relatie tot systeemhaat vraagt om bestudering van delegitimerende narratieven en acties. Exploratief onderzoek is geëigend als er wetenschappelijk gesproken nog weinig bekend is over een groep, proces, activiteit of fenomeen (Stebbins 2011; Strauss en Corbin 1998). In de literatuur (zoals in het volgende hoofdstuk zal worden beschreven) zijn weliswaar theoretische noties te vinden over de delegitimerende effecten van complotconstructies en de relatie met geweld, maar deze zijn nogal rudimentair van aard. Een theorietoetsend onderzoek vraagt om een meer uitgewerkt ideeënstelsel van variabelen, indicatoren en de richting van causaliteit. Daarnaast is het de vraag of bij het bestuderen van 'human affairs' überhaupt context-onafhankelijke kennis kan worden gegenereerd die zich laat vangen in theoretische wetten gebaseerd op universele variabelen (Flyvbjerg 2001). Gezien de nog rudimentaire kennis over de werking en functies van complotconstructies - zeker in relatie tot systeemhaat - is het genereren van concrete, praktische en context-afhankelijke kennis op dit moment noodzakelijk om in een later stadium eventueel over te kunnen gaan tot het genereren van algemene, theoretische en context-onafhankelijke kennis (Flyvbjerg 2006: 221).

Een case study is een geëigend onderzoeksontwerp om kwalitatief onderzoek in te gieten. De essentie van case studies is immers dat ze een 'cultural system of action' in zijn geheel proberen te begrijpen (Tellis 1997). Een 'cultureel systeem van actie'

verwijst naar de samenhangende activiteiten en interactie van actoren in een sociale situatie. Door zo veel mogelijk tot in detail een case uit te diepen, wordt voorkomen dat te gemakkelijk relaties worden gelegd, tegenstrijdigheden worden weg verklaard, ambiguïteit verloren gaat of een ‘bias towards verification’ (Flyvbjerg 2006: 234) ontstaat. Case studies bieden zo een gedetailleerde en genuanceerde kijk op de sociale realiteit. Volgens Yin (1994: 13) is een case study bij uitstek geschikt om hedendaagse fenomenen in hun context te bestuderen. In het concluderende hoofdstuk zullen we op basis van het exploratieve onderzoek aanzetten tot nadere analyse en theorievorming geven.

1.5 Case selectie

Bij de selectie van de te onderzoeken cases hebben we ons door de volgende overwegingen laten leiden. Ten eerste de keuze om meerdere cases te onderzoeken. Deze keuze is niet ingegeven door de wens om de cases te kunnen vergelijken op *verschillen* en vervolgens de uitkomst te kunnen verklaren - bijvoorbeeld door bewust te variëren op de onafhankelijke of afhankelijke variabele van de cases of cases in verschillende landen of tijdsperioden te onderzoeken. Dat zou namelijk veronderstellen dat in de literatuur over complotconstructies al uitgewerkte ideeën bestaan over de (waarschijnlijke) invloed van variabelen. We kiezen voor meerdere cases om tot replicatie binnen het onderzoek te komen, volgens de ‘method of structured, focused comparison’ (George en Bennet 20015: 67) waarbij elke case aan de hand van dezelfde vragen wordt onderzocht om tot de gewenste replicatie binnen het onderzoeksproject te komen. Bij de selectie is het dus belangrijk om cases te onderzoeken die zo veel mogelijk op elkaar lijken - uiteraard voor zover dat bij aanvang het onderzoek vast te stellen is - en ingebed in de onderzoeksinteresse. Dat betekent niet dat er geen verschillende analytische uitkomsten kunnen ontstaan, maar die zijn dan het resultaat van het explorerend onderzoek en kunnen bij uitstek interessante aanknopingspunten opleveren voor nadere analyse of theorievorming.

Bij de selectie van de te onderzoeken complotconstructies en de digitale gemeenschappen waarin deze constructies circuleren, zijn de volgende overwegingen in acht genomen. Ten eerste hebben we cases geselecteerd op hun politiek-maatschappelijke inbedding; complotconstructies waarin bijvoorbeeld primair marsman-netjes, buitenaards leven of reptielen figureren, zijn op het eerste gezicht minder interessant waar het gaat om delegitimerende processen van complotconstructies en de articulatie van systeemhaat die daarbinnen kan plaatsvinden. Voorts hebben

we de cases geselecteerd naar het bestanddeel 'niet heldere politieke ideologie of religie' - dat vormt immers een centraal element van onze conceptuele definitie van systeemhaat. Complotconstructies die vooral floreren in 'bekende' ideologische omgevingen, zoals bijvoorbeeld 'het Joods complot' in extreemrechtse of jihadistische kringen, vielen daarom af.

Ten tweede concentreren we ons op complotconstructies die in Nederland zijn ontstaan dan wel in Nederland ingang hebben gevonden. We willen immers complotconstructies en systeemhaat in de Nederlandse context onderzoeken. Complotconstructies die geen directe verbinding met de Nederlandse context hebben, zoals bijvoorbeeld de Illuminati¹⁸, zijn daarom minder interessant voor ons onderzoek. Mocht tijdens het onderzoek echter blijken dat er verbindingen bestaan met dergelijke complotconstructies en dat die verbindingen relevant zijn voor een goed begrip van de delegitimerende dynamiek van complotconstructies en de articulatie van systeemhaat, dan zullen we dat uiteraard bij het onderzoek betrekken.

Ten derde beperken we ons tot het tijdvak 2000-2014. We kiezen voor dit tijdvak omdat een van de relevante factoren in dit onderzoek de opkomst van nieuwe sociale media is, op grond van de veronderstelling dat nieuwe informatie- en communicatie-technologieën een rol spelen in de verspreiding, aantrekkingskracht en doorwerking van complotconstructies. Het heeft daarom weinig zin oudere complotconstructies onder de loep te nemen. In Nederland bood de Nederlandse internetprovider XS4ALL in 1994 als eerste publiekelijk toegang tot internet aan. Sinds het einde van de jaren negentig nam het aantal internetaansluitingen in Nederland snel toe (momenteel heeft 96 procent van de Nederlandse huishoudens een internetaansluiting) en ontstonden ook de eerste webfora, later gevolgd door wat nu sociale media worden genoemd. In tegenstelling tot websites gaven webfora als eerste de mogelijkheid aan gebruikers om direct te reageren en zelfstandig inhoud te plaatsen, waardoor de eerste vormen van interactiviteit ontstonden en digitale gemeenschappen vorm kregen.

Op deze manier hebben we cases geselecteerd die voldoen aan de eerder aangehaalde 'structured focused comparison-method': door elke casus met dezelfde onderzoeksvragen te analyseren ontstaat cumulatieve kennis binnen het onderzoek. Cases die te veel van elkaar afwijken zouden dit doel kunnen verstoren (George

18 De 'Illuminati' is de aanduiding voor verschillende historische 'geheime' genootschappen. In het Latijn betekent Illuminati 'de verlichten'. Mystiek was een belangrijk onderdeel van deze genootschappen, hetgeen hen regelmatig in aanvaring bracht met de Katholieke Kerk en andere autoriteiten. Zie onder meer Waterman 2005.

en Bennett 2005: 75). Nadat via de sneeuwbalmethode, gebruikmakend van zowel krantenarchieven als internet, een overzicht is vervaardigd van in Nederland circulerende complotconstructies, hebben we voor de volgende drie cases gekozen.

1. De complotconstructies over de moord op Pim Fortuyn

Nadat Pim Fortuyn ¹⁹op 6 mei 2002 was vermoord door Volkert van der Graaf ontstonden veel complotconstructies over de moord. De officiële verklaring van de overheid, dat de moord de daad van een eenling was, werd niet door iedereen geloofd. Machten achter de schermen, variërend van het linkse politieke establishment tot het militair-industriële complex, zouden in werkelijkheid de hand in de moord hebben gehad.

2. De complotconstructies over ‘Eurabia’ of de bewuste islamisering van Europa

De oorspronkelijk in de Verenigde Staten gelanceerde complotconstructie dat de ‘islamisering van Europa’ het resultaat was van een samenzwering tussen de Europese en Arabische elites landde in 2005 op Nederlandse bodem en kon zich op een zekere populariteit verheugen. ‘Eurabia’ staat voor een discursief complex van verraad van de linkse elites, onderdrukking van de vrijheid van meningsuiting, de degradatie van Nederlanders tot tweederangsburgers en de islamitische overname van het Avondland.

3. De complotconstructies over Joris Demmink of de pedofiellenetwerken van de elite

De complotconstructie rond de Haagse topambtenaar van het ministerie van Veiligheid en Justitie, Joris Demmink, draait rond verdachtmakingen en beschuldigingen van betrokkenheid bij pedoseksualiteit. In eerste instantie richtte de complotconstructie zich exclusief tegen Demmink. Later zou de complotconstructie zich richten tegen de Nederlandse politieke elite die in zijn geheel betrokken zou zijn bij pedofiellenetwerken voor de elite, inclusief leden van het Koninklijk Huis.

¹⁹ Fortuyn heette eigenlijk Fortuijn. Omdat hij zelf de naam ‘Fortuyn’ hanteerde en zo ook overal bekend is, nemen we deze schrijfwijze van zijn naam over. Zie: Wansink (2004).

1.6 Dataverzameling

Het empirisch onderzoek is grotendeels digitaal verricht, maar waar noodzakelijk en mogelijk zijn ook ‘analoge’ data bestudeerd, zoals boeken en kranten. De digitale speurtocht omvatte zowel reguliere media, zoals de digitale archieven van kranten en weekbladen (via LexisNexis), parlementaire archieven (via Parlando), beleidsstukken van ministeries, als de sociale media waarin complotconstructies circuleren. Bij de sociale media is de zoektocht, gebaseerd op zoektermen met de naam of namen van de complotconstructie, beperkt tot internetpagina’s uit Nederland. Nadat aldus een eerste overzicht van relevante websites, webfora en blogs (hierna samengevat onder de noemer webfora) ontstond, zijn er zowel fora verwijderd als toegevoegd. De webfora die verwijderd werden deden of niet ter zake, of besteedden slechts een enkele keer aandacht aan de complotconstructies.²⁰

De webfora die zijn toegevoegd kwamen onder de aandacht doordat andere webfora er bijvoorbeeld naar verwezen, doorlinkten of artikelen ervan doorplaatsten. Met behulp van de tool *Way Back Machine* zijn deze webfora - die vaak niet meer via de gewone wijze op internet te vinden waren - gereconstrueerd en bij de analyse betrokken.

De geselecteerde webfora zijn handmatig van voor naar achteren doorgespit. Voor het onderzoek relevante informatie werd opgeslagen in een format gebaseerd op het analytische onderzoeksmodel (zie hoofdstuk twee). De handmatige werkwijze was in eerste instantie vooral een keuze geboren uit noodzaak, bij ontstentenis van software die webfora geautomatiseerd kon analyseren op een wijze die recht zou doen aan onze onderzoeksinteresse. Maar gaandeweg bleken er ook voordelen te zitten aan de ambachtelijke werkwijze. Door je als onderzoeker langdurig te verdiepen in webfora worden op een gegeven moment de cultuur, de sfeer, maar ook de opbouw en structuur helderder, en krijgen uitdrukkingen, plaatjes of symbolen meer betekenis. Bovendien ontstaat zo meer inzicht in de complexiteit en tegenstrijdigheden van het discours en de diversiteit van de forumdeelnemers. Het is maar de vraag of een geautomatiseerde analyse een vergelijkbaar rijk geschakeerd, gelaagd en gecontextualiseerd inzicht had weten te bewerkstelligen. Het nadeel van de gehanteerde werkwijze is uiteraard wel dat het zeer arbeidsintensief en daarmee tijdrovend is.

20 Bij het onderzoek naar de Eurabia-complotconstructie zijn bijvoorbeeld verwijzingen naar studentenvereniging Eurabia, het eethuisje Eurabia, en online boekhandels die het ‘moederboek’ over Eurabia van Bat Ye’or verkochten, verwijderd.

Internetonderzoek heeft een aantal problematische kanten. Ten eerste heeft de tool *Way Back Machine*, naast grote voordelen, ook beperkingen waar het gaat om de historische reconstructie van digitale inhoud. De tool maakt zogenaamde snapshots van webfora door de jaren heen, maar is meestal niet in staat om de gehele inhoud van webfora zichtbaar te maken. De inhoud is dus slechts ten dele gereconstrueerd. Daarnaast kunnen de eigenaren of beheerders van webfora indexering door *Way Back Machine* met een eenvoudig digitaal slotje blokkeren, waardoor de inhoud in zijn geheel niet meer beschikbaar is.

Ten tweede ontstaan er dilemma's door het anonieme en virtuele karakter van internet. Iedereen kan zich op internet met willekeurig welke identiteit presenteren. Voor een wetenschappelijk onderzoeker is het lastig, zo niet onmogelijk, vast te stellen wie er achter internetidentiteiten schuil gaan; eveneens is het lastig of onmogelijk om vast te stellen of achter verschillende identiteiten één en dezelfde persoon schuilgaat en wie de eigenaar en/of moderator is van webfora. Bovendien zijn schijn en werkelijkheid inherent verweven in de digitale wereld en zeggen internetidentiteiten of -representaties weinig over de persoon die erachter schuilgaat; virtuele identiteiten zijn immer 'people's online performances of who they want others to think they are' (Blee en Creasap 2010: 277). De precieze verhouding en dynamiek tussen online en offline identiteiten en -gedrag is een nog grotendeels onverkend wetenschappelijk terrein (De Koster en Houtman 2008; zie ook Edwards en Gribbon 2013). Voor dit onderzoek hoeft deze problematiek geen grote problemen op te leveren. We zijn immers geïnteresseerd in de maatschappelijke werking van complotconstructies in relatie tot systeemhaat en niet in eerste instantie in individuen. Een ander probleem is het verschijnsel van de 'trol' (Shachaf & Hara 2010). Trollen op internet zijn personen die doelbewust discussies provoceren, extreme standpunten innemen of anderszins in virtuele discussies interveniëren, meestal met het doel om een webforum in een kwaad daglicht te stellen of discussies te frustreren. Trollen kunnen dus een vertekend beeld van webfora en webdiscussies geven.

In dit onderzoek hebben we ervoor gekozen om de forumdeelnemers die geciteerd worden, consequent met hun internetidentiteit aan te duiden (waarbij de naam tussen aanhalingstekens wordt gezet) ook wanneer gaandeweg het onderzoek de waarschijnlijk echte identiteit bekend werd. Waar forumdeelnemers echter op voor iedereen toegankelijke internetfora onder hun eigen naam aan de discussie meedoen, of anderszins duidelijk is dat de deelnemers bewust hun eigen naam gebruiken, gebruiken we ook die naam.

Ten derde is het ingewikkeld om webfora kwantitatief te duiden, bijvoorbeeld waar het gaat om bezoekersaantallen, forumleden of actieve deelnemers aan discussies. Sommige fora publiceren deze gegevens zelf, maar het is niet duidelijk of deze cijfers betrouwbaar zijn. Sommige fora worden extern geanalyseerd door marketingbedrijven, maar deze beperken zich tot de grootste fora ter wereld, waardoor de meeste voor dit onderzoek relevante fora buiten beeld vallen. Ook zijn de wel beschikbare cijfers vaak onvolledig. Zo geven websites soms wel aan hoeveel pageviews er per dag zijn, maar dit zegt niets over het aantal bezoekers. Bovendien veranderen door technologische ontwikkelingen de digitale gemeenschappen voortdurend van karakter. Waar op websites vroeger bijvoorbeeld haast altijd een rubriekje stond waarin naar andere websites werd doorgelinkt, of het aantal unieke bezoekers werd bijgehouden, zijn deze categorieën grotendeels in het ongereede geraakt bij de overgang van websites naar webfora en blogs. Met de opmars van sociale media zoals Hyves, Facebook en Twitter zijn de digitale gemeenschappen wederom van karakter veranderd, waardoor er breuken in de continuïteit ontstaan en kwantitatieve analytische vergelijkingen lastiger worden (Bessi e.a. 2015).²¹

Waar mogelijk zullen we wel een poging doen iets te zeggen over omvang en bereik van de webfora. In Annex I hebben we de kwantitatieve gegevens bovendien op een rijtje gezet.

Bij de beoordeling van de validiteit van de verzamelde en geanalyseerde data moeten deze inherente beperkingen in het oog worden gehouden. Er bestaat helaas geen methodologisch medicijn tegen deze kwalen. Om zoveel mogelijk tegemoet te komen aan de eisen van validiteit en controleerbaarheid zijn twee wegen bewandeld. Enerzijds zijn van sommige webfora zelf ‘spiegels’ vervaardigd met behulp van *HT-Track Website Copier*. Deze software laadt de gehele inhoud van webfora naar de harde schijf van de onderzoeker. Maar aangezien veel fora zichzelf beschermd hebben tegen deze methode, is dat bij lang niet alle fora mogelijk gebleken. Daarom zijn de belangrijkste inhoudelijke delen van webfora ook gekopieerd en opgeslagen in Word-documenten. Op die manier is het voor derden mogelijk om te controleren of de keuze die de onderzoeker heeft gemaakt in citaten die ter illustratie worden opgevoerd te rechtvaardigen is. De keuze voor citaten heeft uiteraard altijd een subjectieve dimensie: het vormt in de beleving en naar het oordeel van de onderzoeker een passende illustratie die een analyse of observatie van onderbouwing voorziet.

Ten slotte zijn er nog ethische grenzen aan het onderzoek. Meer dan het passief bekijken en analyseren van publiekelijk toegankelijke *online content* is lastig. Op ver-

21 Zie ook: <http://arxiv.org/abs/1504.05163>

schillende webfora zijn afgesloten delen die alleen toegankelijk zijn voor geregistreerde forumleden. Voorwaarde voor registratie is actieve deelname aan de discussies op het forum. Dat zou de onderzoeker in een moeilijke ethische positie brengen, omdat hij zich actief met discussies moet bemoeien en op die manier de discussies zou kunnen beïnvloeden. Daarnaast blijkt dat forumleden soms contact met elkaar zoeken via direct e-mailcontact of Skype om buiten het publiek toegankelijke domein informatie uit te wisselen. Ook dat - potentieel interessante - onderzoeksmateriaal is voor wetenschappelijk onderzoekers niet toegankelijk. Dit geldt eens te meer voor die delen van het internet die niet via zoekmachines toegankelijk zijn. Deze meer besloten virtuele plekken maken voor een belangrijk deel onderdeel uit van het *Invisible Web* (ook wel aangeduid als het *Deep Web*, *Darknet* of *Undernet*). Dit onzichtbare web refereert aan dat deel van het *world wide web* dat (nog) niet is geïndexeerd en niet te vinden is met behulp van openbaar toegankelijke zoekmachines (AIVD 2012). Het kan niet uitgesloten worden dat een deel van het complotdiscours zich virtueel manifesteert op voor de onderzoeker onbereikbare plekken. Ten slotte valt niet uit te sluiten dat sommige complotpublieken doelbewust de sociale media mijden, uit angst afgeluisterd en gemonitord te worden.

1.7 Wetenschappelijke meerwaarde van het onderzoek

De wetenschappelijke meerwaarde van dit onderzoek ligt op meerdere gebieden. Ten eerste zal het onderzoek kennis genereren over complotconstructies die in Nederland floreren en hun maatschappelijke werking. In Nederland zijn complotconstructies een nog nauwelijks ontgonnen wetenschappelijk gebied. De meeste wetenschappelijke literatuur over complotconstructies is afkomstig uit de Verenigde Staten. Uitzondering is het wetenschappelijke werk van Aupers (onder meer 2002; 2012), Van Prooijen en Van Lange (onder meer 2014), Van Prooijen en Jostmann (onder meer 2013), Van Prooijen en Van Dijk (onder meer 2014) en Burger (onder meer 2014). De aanpak van deze auteurs verschilt echter van onderhavig onderzoek. Aupers bestudeert vooral post-traditionele vormen van religie, spiritualiteit en paranoia en de wijze waarop deze gemediatiseerd zijn; Van Prooijen en zijn co-auteurs richten zich vooral vanuit een sociaal-psychologische invalshoek op psychologische factoren die kunnen verklaren en voorspellen welke individuen geneigd zijn complotconstructies te geloven; Burger concentreert zich vooral op de epistemologische regulering en retorische constructie van waarheid. Ondanks de raakvlakken die er uiteraard zijn, richt onderhavig onderzoek zich echter exclusief op de relatie en maatschappelijke

dynamiek tussen complotconstructies, systeemhaat en de mogelijke risico's voor de nationale veiligheid en draagt zo bij aan de verdere ontwikkeling van het ontluikende Nederlandse onderzoek naar complotconstructies.

Ten tweede wordt voor het eerst uitgebreid onderzoek verricht naar het veronderstelde nieuwe maatschappelijke fenomeen van systeemhaat. Op het gebied van afbrokkelend gezag, legitimiteitsproblemen en de veranderende rol tussen burgers en politiek bestel is uiteraard al veel onderzoek verricht, onder andere door Voerman en Lucardie (2012), Koole (2010; 2011), Ankersmit en Te Velde (2005) en Te Velde (2010). Dit onderzoek richt zich echter op het veronderstelde nieuwe maatschappelijke fenomeen van systeemhaat aan de hand van de rol die complotconstructies daarin spelen, inclusief mogelijke risico's voor de nationale veiligheid. Dat zal leiden tot een rijkere kennis over en begrip van nieuwe maatschappelijke actoren op het toneel van politiek wantrouwen, weerzin en woede, processen van delegitimering en actuele manifestaties van politieke onvrede en politiek verzet. Door nauwkeurig te bezien hoe binnen digitale complotgemeenschappen betekenis aan de huidige Nederlandse samenleving wordt geven, ontstaat zicht op de onderliggende normatieve uitgangspunten, de concrete ervaringen, en de processen waarin deze overtuigingen ontstaan, uitdrukking vinden en veranderen. Bovendien zal het onderzoek uitwijzen in hoeverre de nieuwe conceptuele taal van systeemhaat voldoet om het nieuwe protestfenomeen van betekenis te voorzien of wellicht bewerking behoeft; we hanteren systeemhaat immers als sensitiverend concept dat na afloop van het onderzoek aangepast kan worden.

Ten derde zal het onderzoek kennis opleveren over digitale gemeenschappen. Hoe digitale gemeenschappen precies werken, wat voor nieuwe verbindingen er tussen individu en gemeenschap tot stand komen en welke functies digitale gemeenschappen vervullen in nieuwe manifestaties van politieke onvrede zijn wederom vragen die zich bevinden op een wetenschappelijk terrein dat nog volop in ontwikkeling is. Ook aan deze kennisontwikkeling kan dit proefschrift een bijdrage leveren.

1.8 Maatschappelijk belang van het onderzoek

Het maatschappelijk belang van het onderzoek ligt in betere kennis over het fenomeen van complotconstructies en systeemhaat. De vele (doods)bedreigingen aan het adres van politieke gezagsdragers hebben een intimiderend effect, met soms grote gevolgen voor het persoonlijke leven van politieke gezagsdragers. De voortdu-

rende delegitimering van het Nederlandse politieke bestel die het gevolg kan zijn van de articulatie van systeemhaat kan het functioneren van instituties ondergraven. Of systeemhaat moet worden geïnterpreteerd als een wellicht onwenselijk en onaangenaam maatschappelijk verschijnsel dat in de praktijk echter weinig gevolgen heeft, of als een serieuze bedreiging voor het functioneren van het Nederlandse politieke regime en gezagsdragers en een gevaar voor de nationale veiligheid, is nu vooral voor speculatie. Ook daar hoopt dit proefschrift verandering in te brengen, door een onderbouwde inschatting te geven van wat er wel of niet op het spel staat. Uiteraard omvat dit proefschrift niet het hele spectrum van systeemhaat en bijhorende actoren en motivaties. Individuen kunnen ook op andere gronden dan complotconstructies haat tegen het politieke systeem ontwikkelen. Maar door op een deelterrein meer kennis te genereren wordt wel een bijdrage geleverd aan een beter begrip van het huidige wantrouwen in en haat tegen het Nederlandse politieke systeem en haar gezagsdragers. We zien, in navolging van Flyvbjerg (2001: 4), sociale wetenschap als een praktische, intellectuele activiteit gericht op het verhelderen van de problemen, risico's en mogelijkheden waarmee individuen en samenlevingen in een concrete historische periode worden geconfronteerd. Hans Eysenck (1976: 9) beschreef de essentie van sociaal-wetenschappelijk onderzoek als het met een open blik nauwkeurig naar concrete zaken kijken - 'Not in the hope of proving anything, but rather in the hope of learning something'. Hopelijk draagt dit proefschrift daaraan bij.

1.9 Leeswijzer

In hoofdstuk twee wordt de stand van zaken in de wetenschappelijke literatuur weergegeven waar het om complotconstructies gaat. We concentreren ons daarbij op de verklaringen die in de wetenschap worden aangedragen voor de prevalentie van complotconstructies, de sociaal-politieke functies van complotconstructies en de manier waarop ze verschillende publieken kunnen aanspreken. Vervolgens bespreken we de in de literatuur geopperde mechanismen tussen complotconstructies en dreiging in woord en daad in termen van nationale veiligheid. Op basis van de bespreking van de literatuur zullen we aangeven hoe we de cases gaan analyseren. Om niet geheel stuurloos het onderzoek in te gaan met het gerede risico door de bomen het bos niet meer te kunnen zien, is het immers nodig om een analytisch model te ontwerpen dat richting geeft aan het onderzoek en waarbij oog is voor mechanismen die relevant kunnen zijn om de relatie tussen complotconstructies en systeemhaat te kunnen analyseren.

De daaropvolgende drie hoofdstukken bevatten de beschrijving en analyse van de empirische cases. In het afsluitende hoofdstuk zullen we de hoofdvraag van dit onderzoek beantwoorden: 'In hoeverre bevorderen complotconstructies systeemhaat en in hoeverre gaat hier een risico voor de nationale veiligheid vanuit?' Vervolgens zullen we reflecteren op het concept systeemhaat en een aanzet geven tot nadere ideeënvorming.